

УДК 930.85.(477.7)

КАРАУЛЬНА О.М., Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського

Караульна Олена Миколаївна (1956 р.н.). У 1982 закінчила Київський інститут культури ім. О.Є. Корнійчука, аспірантуру Київського національного інституту культури та мистецтв. Кандидат історичних наук, в.о. доцента кафедри всесвітньої історії Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Автор 12 наукових публікацій. Сферою наукових інтересів є проблеми історико-культурної спадщини України.

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ЄВРЕЙСЬКИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ 30-Х РОКІВ XX СТ. (НА ПРИКЛАДІ РОБОТИ МИКОЛАЇВСЬКОГО БУДИНКУ ЄВРЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ)

На основі архівних матеріалів у статті розглядається діяльність Миколаївського будинку єврейської культури в контексті радянської національної політики 30-х років XX ст. Аналізуються механізми ідеологічного впливу на свідомість особистості через зміст культурно-дозвілєвої діяльності.

On the basis of archival materials in clause activity of the Mykolaev house of the Jewish culture in a context of the Soviet national policy of 30th years XX of a century is considered. The mechanism of ideological influence on consciousness of the person through the maintenance cultural activity is analyzed.

Використання культурно-дозвілєвих форм для формування політичних поглядів та ідеологічних уподобань є й донині одним із провідних засобів у етнонаціональній політиці багатьох країн. Культура розглядається не як база для розвитку художньої творчості народу, а як засіб успішного вирішення політичних завдань шляхом ідейно-емоційного впливу. На наш погляд, специфіка культурного дозвілля полягає у розкритті природних здібностей та талантів людини, у створенні естетичного середовища, в якому вона отримує позитивно-емоційне задоволення та відтворює свої духовні сили, спрямовуючи їх на удосконалення себе та суспільних відносин.

Держава, що піклується про національну злагоду в суспільстві та гідний інтелектуальний розвиток особистості повинна відокремити сферу культури від ідеологічного маніпулювання, політичних засобів та механізмів на урядовому рівні.

Проблема культурного розвитку єврейських меншин у контексті радянської національної політики 30-х років на прикладі роботи Миколаївського будинку єврейської культури не була раніше предметом наукового дослідження. Опосередковано деякі науковці посилались на діяльність Миколаївського будинку єврейської культури при вивченні питання етнонаціонального співіснування народів Півдня України, не розкри-

ваючи специфіки його діяльності. Таким чином, основним джерелом для дослідження даного питання стали документи Державного архіву Миколаївської області, а саме – фонд Р-1185.

Враховуючи вищесказане, головна мета даної статті була визначена як висвітлення основних форм культурно-освітньої діяльності Миколаївського будинку єврейської культури та визначення ідеологічної зааганжованості змісту його роботи.

На жаль, історії відомі різні варіанти національної та релігійної нетерпимості, проявлені однією нацією проти іншої, які відбулись у громадському житті не однієї країни.

Єврейський народ, як ніякий з інших, сповна зазнав на собі весь спектр соціального та національного незадоволення – від насильного виселення до геноциду. Юридична неповноправність євреїв була узаконена в Римській імперії ще в I ст. н. е., обтяжилась під час хрестових походів XI-XII ст. та набула активного розвитку в період розпаду феодалізму і утвердження капіталізму.

Буржуазні революції XIX ст. у деякій мірі урегулювали відносини панування й підлеглості між християнами та євреями, однак докорінно не змінили статусу останніх. У Російській імперії, до якої входила значна територія України, антисемітизм був державною доктриною, що супроводжувався переслідуваннями та єврейськими погромами.

На 1792 р. єврейське населення в степовій частині України, до якої належали і землі майбутньої Миколаївської області, було численним, так у Миколаєві воно складало 18,5 % від 15 664 чол. [1].

Проживаючи в російському мовно-культурному середовищі на правах національно-релігійної діаспори, єврейське населення було цілковито безправним, позбавленим будь-яких можливостей розвивати національну культуру.

Жовтневі події 1917 р., Конституція УНР 1918 р., перша Конституція Радянського Союзу 1924 р. та понад 100 постанов, прийнятих протягом 1919- 1925 рр., виробили певне правове поле для вдосконалення життєдіяльності та забезпечення вирішення економічних, правових та культурних інтересів неукраїнського населення, якими могли скористатись і євреї [2].

Для впровадження в життя концепції “коренізації” було створено ступеневу систему виконавчих органів, до яких входили підвідділ ЦК КП(б)У, центральна комісія при ВУЦВК, підрозділи при партійних комітетах. Виражено комуністично-партійний підхід до етнопонаціональних процесів сприяв перетворенню культурно-освітньої роботи нацменшин у спосіб ідеологічної діяльності, яка б стимулювала населення на виконання вирішальних економічних, соціальних та політичних задач, роз’яснювала ідеї класиків марксизму-ленінізму, партійних документів КПРС.

Чимале значення мало влаштування окремих етнопонаціональних адміністративно-територіальних одиниць у місцях компактного проживання неукраїнського населення. Так, у середині 20-х років, у Миколаївському окрузі працювали 3 єврейські сільські ради, які займались поліпшенням побутового та економічного стану, збереженням національної культурної самобутності, надавали допомогу кустарям та ремісникам в організації кооперативів і товариств [3].

Різнопланово та наполегливо працювала Миколаївська єврейська община: організувала школи, літературні та театральні гуртки, проводила національні свята, а 12 квітня 1929 р. на вулиці Фалєєвській, 5\2 (стара назва) у приміщенні колишньої Хоральної синагоги відкрила Будинок культури.

Даний заклад замислювався як центр відродження національних традицій, культури та мови, як духовно-творче ядро для дозвілля та розвитку природних здібностей особистості.

Головним керівним органом стало правління, до якого ввійшло 15 осіб: Меєрович, Куриц, Бродер, Левак, Гордин, Айзман, Фельдман, Лапідус, Прагер, Браверман, Фельдштейн (ініціали не вказані в документі. О.К.). Завідуючим Будинком культури було обрано М.Б. Прагера [4].

Магістральним напрямком діяльності закладу була робота з організації масових заходів та гуртків. Майже відразу відкрили бібліотеку, курси для неписьменних, школи кройниці й шиття та першої медичної допомоги, драматичний гурток. Влаштували виставки, концерти, літературно-музичні вечори, бесіди з питань духовного надбання єврейського народу: літератури, живопису, малярства, музики тощо.

Однак, незважаючи на успішну та чітко сконцентровану роботу, при підведенні підсумків діяльності за 1929 р., правління відмітило ряд недоліків, серед яких – відсутність гуртків для підлітків та юнацтва. Названа категорія, як відмітив у своєму виступі головуючий Меєрович, становить етнопонаціональний потенціал для відродження єврейської культурно-етнічної самобутності [5].

Культурно-освітня діяльність Будинку єврейської культури тільки на початку існування розгорталась у заданому національному руслі, з кожним днем ідеї комуністичної пропаганди ослаблювали, стирали, підпорядковували та спрощували етнічну самостійність закладу. В планах роботи клубу на 1930 р. чітко просліджується переорієнтація змісту культурно-дозвільної роботи з масово-творчої на агітаційно-пропагандистську колію. Подібні зміни, перш за все, були викликані розпочатим процесом згортання політики коренізації, яку державна командно-адміністративна система все більше прирівнювала до “націоналізму”.

Миколаївські партійні органи клубну справу Будинку єврейської культури з її різноплановим

арсеналом методів та форм, особливо кіномасової пропаганди, все активніше використовували як засіб для формування “вірної” суспільної думки.

Започатковані кіноперегляди, кінолекції та кінобесіди перетворились у заходи виховання широкого загалу населення з метою пропаганди норм партійної моралі. За планами кінопрокату 1930 р. передбачалось показати фільми “Симфонія великого міста”, “Луїза Міллер”, “Каан Кереді”, “Зелім Хан”, однак, для перегляду були представлені більш ідеологічно зрілі кінокартини: “Накануне”, “Шквал”, “Комунарівці” тощо [6]. Видовищні, образні, емоційні, вони виконували роль ідеологічного вихователя та вагомим важелем у впровадженні в практику ідей комунізму.

Заохочувався Будинок культури і до системи партійної освіти, про що свідчить організація діяльності школи політичної пропаганди на базі закладу. Проведені політшколою 3 грудня 1930 р. загальні збори єврейських робітників та службовців м. Миколаєва на тему “Про загальноукраїнський з’їзд національних меншин та перевибори в міську раду” продемонстрували зростаючу заполітизованість суспільства та свідоме поєднання методик культурно-творчої та партійної роботи у напрямку комуністичного виховання.

У вступній доповіді лектор Левін закликав 200 учасників зібрання до комуністично-політичної відданості такими словами: “Ми повинні бути пильними, адже шептуни у нас є, але, головне, ми повинні знати й пам’ятати, що найперше – це гостра класова боротьба, і тут, товариші, не треба забувати, що нема братів, сестер і родичів, а пам’ятати: хто не з нами, той проти нас” [7].

Як бачимо, застосований емоційно-психологічний прийом, спрямований не на моралізацію ситуації: кристалізацію толерантності, духовної чистоти та естетичної удосконаленості, творчих навичок та вмінь, а на формування суто ідеологічної деформованої громадської думки. Відбувається збудження психологічного стану суспільства, насаджується атмосфера взаємної недовіри та підозри, попираються загальнолюдські моральні цінності, які за давно сформульовані біблейськими заповідями, але й донині дотримуються всім християнським світом.

Пронизані активною боротьбою з “хвилювизмом”, “шумськізмом”, “волобуєвщиною”, “скрипниківщиною”, “етнонаціоналізмом”, 30-ті роки науковці пізніше назвуть “розстріляним відродженням”, яке забрало найяскравіші постаті національного розвитку.

Історик О. Бойко визначив три хвилі масових репресій, що прокотились Україною, не оминувши й Миколаївщину: перша (1929-1931) – розкуркулення, депортації; друга (1932-1934) – штучне посилення репресій конфіскацією продо-

вольства під час смертоносного голоду, “постишевський” терор, репресивний спалах після смерті М. Кірова; третя (1936-1938) – час “Великого терору” [8].

Доба “розстріляного відродження” не могла не відбитися на роботі Будинку єврейської культури: у матеріалах звіту роботи за 1931 р. переконливо видно, що клубна робота все наполегливіше влітається в соціально-політичну атмосферу суспільства, переймається питаннями комуністичного будівництва [9].

Здебільше проводяться антирелігійні, політичні, міжнародні, партійні лекції, бесіди про ударництво, промфінплан, соцзмагання, державну позику, більшовицьку сівбу, політичні доповіді про перевибори до міської ради, Червону Армію, Осовіахім, кампанію “Геть неписьменність!”; читання – жовтневі, з’їздівські, на потребу дня; тематичні вечори для безбожників, кооперативних працівників, піонерів та учнів ФЗН; щотижневі колективні читання комуністичної преси; політінформації на виробничих підприємствах. Навіть тираж газети “Эмес”, яка випускалась Будинком єврейської культури, зріс від 170 до 1100 екз. тільки з метою покращення масової політичної освіти серед населення [10].

У 1932 р. обсяги масово-політичної роботи було ще суттєвіше збільшено й спрямовано не тільки на дорослу аудиторію, а й на підліткову та юнацьку. У штатному розкладі закладу з’явилися гуртки піонерської, політичної роботи, масової пропаганди, фізкультури та воєнізації, медичний, хоровий, літературно-робкоровський, театральний, струнного оркестру та “Синя блуза”. Було проведено до 60-ти вечорів та літературно-художніх композицій, суспільно-трудова обрядів і ритуалів, концертів, лекцій, професійних свят, театральних видовищ на теми партійної політики – травневі, виробничі, жовтневі; трудову – про хлібоздачу, посівну, комуністичну дисципліну; Озетівські, Мопрівські, Осовіахімівські. Проходили проблемні диспути, агітаційні усні журнали, суди над прогульниками та порушниками виробничої дисципліни, пияцтвом [11].

Загальна сума витрат на культурно-освітню роботу в 1932 році склала 56564 крб. Більша частина з них була зроблена самим закладом від прокату театральних костюмів, спортивного інвентаря, проведення платних вистав лекцій, концертів, танцювальних вечорів, демонстрування кінофільмів. Значною увагою населення користувалась драматична студія закладу, у названому році вона здійснила 80 платних вистав як у місті, так і за його межами. Репертуар складала загальноновизнана російська та вибірково єврейська драматургія, де особливу популярність мала п’єса “Гірш Леккерт”.

Несприятливими для діяльності закладу видались 1934 та 1935 роки. Фінансування істотно скоротилось, спецрахунок був настільки слабо наповнений, що не давав можливості виконати

всієї запланованої роботи. Приміщення клубу потребувало капітального ремонту, не вистачало культурного інвентаря та костюмів.

Першим кроком для покращення ситуації, і як показує практика не завжди вірним, була зміна керівництва: завклубом було призначено І.Л. Хейфеца, головою правління – Житникова (ініціали відсутні).

Нове керівництво, щоб вийти зі скрутної матеріальної ситуації, запропонувало в обов'язковому порядку запровадити відрахування певного відсотка коштів з прибутку виробничих підприємств, де працювало єврейське населення, на рахунок Будинку культури. Письмові звернення були направлені до завкомів заводів А. Марті, де працювало 2500 чол., 61 Комунара – 600 чол., швейної фабрики – 350 чол., взуттєвої – 175 чол. та інших [12].

Підприємства відмовились від подібної форми підтримки закладу, мотивуючи свої дії відсутністю законодавчої бази, яка б дозволяла їм виконати пропозицію Будинку єврейської культури. Це змусило правління направити листи до національної меншини при міській раді, та до міської і обласної профспілки, а 12 березня 1935 р. – навіть до Всесоюзної профспілки.

Культвідділ ВЦРПС 21 березня 1935 р. надіслав відповідь на звернення правління Будинку єврейської культури, де пропонував Миколаївському міському комітету партії та Одеському обкому партії вирішити питання фінансування Будинку культури, керуючись доцільністю та необхідністю його існування [13].

Незважаючи на те, що Будинок єврейської культури активно брав участь у суспільному житті міста, організовував дозвілля для робітників, учнів, молоді та дітей, створив художні, прикладні, спортивні та політичні гуртки, владні структури, відмовивши у необхідній матеріальній підтримці, прискорили кінець діяльності закладу.

За 1936 р., який став останнім роком існування Будинку культури, було проведено 36 вечорів, 30 лекцій, 5 кінопоказів, 6 вистав, діяло всього 4 гуртки [14]. Приміщення все частіше

здавалось в оренду, зовнішньо занепадало і на кінець 1936 р. перестало використовуватись за своїм прямим призначенням.

Отже, розроблена концепція етнонаціональної політики 30-х р. не гармонізувала духовно-культурний розвиток нацменшин, а використовувала їх творчий потенціал для зміцнення державного тоталітарного ладу та командно-репресивної управлінської сфери. Намагаючись асимілювати всі нації в єдиний радянський народ, СРСР нехтував правами та інтересами нацменшин, “відштовхуючи” їх від етнічного розвитку та культурно-творчої діяльності.

Будинок єврейської культури так і не став тим лоном національної культури, на яке так розраховувала єврейська інтелігенція міста, знаходячись у рамках багатонаціонального радянського суспільства. Не вимагаючи для себе якихось особливих прав та привілеїв, які б обмежували права та свободи інших національних груп, когорта єврейської національності міста Миколаєва через діяльність Будинку єврейської культури прагнула зберегти духовно-культурну самобутність, забезпечити оновлення мовно-культурних надбань та релігійно-етичних цінностей. Однак, існуюча заідеологізованість культурно-дозвільної роботи 30-х років переорієнтувала зміст роботи Будинку єврейської культури відповідно до потреб суспільно-політичного життя країни, перевела його з творчої національно-орієнтованої позиції в площину радянсько-агітаційної установи, ігноруючи потреби, запити та інтереси єврейської національної меншини.

На сучасному етапі розвитку України культурно-дозвільна сфера національних меншин є невід'ємним чинником етнонаціонального буття українського народу і використання її для агітаційно-пропагандистської діяльності різними партіями та угрупованнями, недопустимим кроком, який може привести до втрати соціальної толерантності, злагоди, гармонійної атмосфери співіснування різних етнічних, релігійних, історико-культурних поглядів і переконань, традицій та уподобань.

ЛІТЕРАТУРА

1. До історії єврейської колонізації Новоросії // Матеріали ІІ Миколаївської обласної краєзнавчої конференції “Історія, етнографія, культура, нові дослідження”. – Миколаїв, 1997. – Т. 2. – С. 55-56.
2. КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 3. – М., Политиздат, 1970. – С. 275.
3. Міронова І.С. Культура національних меншин Півдня України в 20-30 рр. ХХ ст.: 07.00.01. Дис. ... канд. іст. наук. – Миколаїв, 2003. – С. 47.
4. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), Ф.Р 1185, спр. 4, арк. 28.
5. Там само. – Спр. 2, арк. 52-55.
6. Там само. – Спр. 3, арк. 23,38.
7. Там само. – Спр. 4, арк. 48.
8. Байко О.Д. Історія України у ХХ столітті (20-90-ті роки). – Ніжин, 1994. – С. 359, 364.
9. ДАМО, ф.Р 1185, спр. 5, арк. 20.
10. Там само. – Арк. 21.
11. Там само. – Спр. 7, арк. 5.
12. Там само. – Арк. 13.
13. Там само. – Спр. 11, арк. 6.
14. Там само. – Спр. 14, арк. 13.